

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗ ΡΩΜΗ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ*

Κατά την εποχή της Δημοκρατίας η πνευματική ζωή της Ρώμης γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση και στο πρόσφορό της κλίμα, κυρίως όμως εξαιτίας των πολιτικών ανταγωνισμών, εντάθηκε το ενδιαφέρον για το ελληνικό παρελθόν. Αποτέλεσμα αυτού του ενδιαφέροντος ήταν ασφαλώς όχι μόνο η μεταφορά και ο ενστερνισμός ιδεών αλλά και η καλύτερη γνώση της ελληνικής ιστορίας. Αυτό οφειλόταν περισσότερο στην αναζήτηση ιστορικών παραλλήλων παρά στην ανάπτυξη ενός αμιγώς ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος. Συνεπώς, η εικόνα των γεγονότων και των προσώπων του ελληνικού παρελθόντος ήταν κάποτε αναπόφευκτο όχι μόνο να μην αποδίδεται με απόλυτη ακρίβεια (αδυναμία για την οποία εξάλλου έφεγε τους Ρωμαίους ομοτέχνους του ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς: 7, 1, 4) αλλά και να υποτάσσεται στο ευρύτερο πνεύμα των εκάστοτε συμφραζομένων. Έχει επισημανθεί, μάλιστα, ότι οι Ρωμαίοι συγγραφείς είχαν συχνά την τάση να απομονώνουν τα επεισόδια του ελληνικού παρελθόντος από το πλαίσιο τους και ότι ελάχιστα ενδιαφέρονταν για την ανάλυση αυτού του παρελθόντος ως ιδιαίτερης ιστορικής ενότητας. Σ' αυτό, καθώς και στη μερική γνώση των πηγών, πρέπει να συνυπολογισθεί και η γενικότερη ιστοριογραφική πρακτική της εποχής η οποία προέκρινε ή έστω ανεχόταν την ολοκλήρωση μιας αφήγησης με την προσθήκη εύλογων, πλην όμως πιθανολογούμενων, στοιχείων, στον βαθμό που αυτά υπηρετούσαν το ηθικό δίδαγμα, το πολιτικό μήνυμα, τη δραματικότητα και τη θελκτικότητα του έργου ή, απλώς, κάλυπταν την έλλειψη πληροφοριών¹.

Εκτός, λοιπόν, από τη χρονική και πολιτισμική απόσταση, που καθιστούσαν, έτσι ή αλλιώς, αναπόφευκτη τη διήθηση του ελληνικού παρελθόντος μέσα από

---

* Ο όρος «Δημοκρατία», μολοντί συνήθης ελληνική απόδοση της *respublica* (όπως και «ελεύθερη πολιτεία»), χρησιμοποιείται εδώ συμβατικά. Για την αναντιστοιχία του προς το ρωμαϊκό πολίτευμα βλ. Ι. Σ. Τουλουμάκος, *Συμβολή στην έρευνα της ιστορικής συνειδήσεως των Ελλήνων στην εποχή της ρωμαϊκής κυριαρχίας*, Αθήνα 1972, σ. 20, σημ. 2.

1. Βλ. Α. Wardman, *Rome's Debt to Greece*, Λονδίνο 1976, σσ. 76, 84, 92-4 και Τ. Ρ. Wiseman, «History and Theory in Roman Historiography», στο *Roman Studies - Literary and Historical*, Λίβερπουλ 1987, σσ. 257-8.

την περιρρέουσα πολιτική ατμόσφαιρα, η ειδικότερη πολιτική χρήση ενός ιστορικού παραλλήλου καθορίζεται από ποικίλους άλλους παράγοντες. Πολύ περισσότερο, όμως, βρισκόταν σε συνάρτηση με την πολιτική σκοπιμότητα την οποία κάθε φορά καλούνταν να υπηρετήσει. Στο μέτρο που υπόκειται η πρόθεση ιδεολογικής χρήσης του, το εκάστοτε ιστορικό παράλληλο προσλαμβάνει εκείνο ακριβώς το περιεχόμενο που είναι πρόσφορο για την πολιτική ενεργοποίησή του στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής ή ακόμη και στην τρέχουσα, με τη στενότερη έννοια, επικαιρότητα².

Συγκεκριμένα, η ύστερη εποχή της Δημοκρατίας χαρακτηρίζεται, όπως είναι γνωστό, από διαρκή αστάθεια και σημαντικές ανακατατάξεις όχι μόνο στον πολιτικό και στρατιωτικό αλλά και τον ιδεολογικό τομέα. Η συνοχή της αυστηρά διαστρωματωμένης ρωμαϊκής κοινωνίας υπονομεύθηκε καίρια από τον σφοδρότατο πολιτικό ανταγωνισμό και τον εντεινόμενο φίλαρχο ατομισμό³. Στο πλαίσιο αυτών των ιστορικών συνθηκών πρέπει να ενταχθεί η αναδρομή σε πολιτικές κρίσεις που είχαν εκδηλωθεί στο ελληνικό παρελθόν, όπως στην τυραννίδα των Τριάκοντα, η επίκληση κοινών τόπων, όπως της ακρισίας του πλήθους, και η παραδειγματική αναφορά σε πρόσωπα, όπως στον Θηραμένη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζει η μελέτη του τρόπου με τον οποίο είτε στοιχειοθετούνται επιλεκτικά ομοιότητες και αναλογίες (ανάμεσα σε γεγονότα ή πρόσωπα του ελληνικού παρελθόντος και της σύγχρονης ρωμαϊκής πολιτικής ζωής) είτε αξιοποιείται πολιτικά η προβολή των τόπων. Το όλο ζήτημα, μάλιστα, καθίσταται συνθετότερο στον βαθμό που η πολιτική χρήση ιστορικών παραλλήλων απαντά σε διαφορετικές, ως προς το είδος και τη στάθμη των συγγραφέων τους, πηγές, όπως στα φιλοσοφικά έργα ή τους λόγους του Κικέρωνα, τους βίους του Κορηλίου Νέπωτα και το ιστορικό έργο του Σαλλουστίου.

Οφείλουμε, πάντως, στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι η εκτίμηση της εκάστοτε πολιτικής ενεργοποίησης ενός παραλλήλου του ελληνικού παρελθόντος προσκρούει σε δύο κυρίως δυσκολίες: αφενός, συχνά στην έλλειψη πληροφοριών για τις συνθήκες της χρήσης του και, αφετέρου, στην αδυναμία μας να εντοπίσουμε τις πηγές που οι συγγραφείς σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση έλαβαν υπόψη τους. Επιπλέον, είμαστε υποχρεωμένοι να συνυπολογίζουμε την ιδιαιτερότητα κάθε πηγής και ανάλογα να προσαρμόζουμε τον τρόπο της ερμηνείας της: τόσο ο Κικέρων όσο και ο Σαλλουστίος είχαν αναπτύξει πολιτική δραστηριότητα,

2. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κατά την ύστερη εποχή της Δημοκρατίας και τους αυτοκρατορικούς χρόνους, το οποίο έχει μελετηθεί διεξοδικά στην έρευνα, είναι αυτό του Μ. Αλεξάνδρου (σχετικά βλ. L. Storoni Mazzolani, *The Idea of the City in Roman Thought*, μτφ. S. O'Donnell, Λονδίνο κ.α. 1970, Μιλάνο 1967, σσ. 82-97).

3. Βλ. A. Beard - M. Crawford, *Rome in the Late Republic - Problems and Interpretations*, Λονδίνο 1985, σσ. 68-70 και J. Paterson, «Politics in the Late Republic», στο T. P. Wiseman (εκδ.), *Roman Political Life 90 B.C.-A.D. 69*, Έξετερ 1985, σσ. 35-7.

ωστόσο η παιδεία τους, η πολιτική οπτική αλλά και το είδος των έργων τους δεν συνέπιπταν· μια σημαντικά διαφορετική περίπτωση αποτελεί ο λόγιος βιογράφος Νέπως, τόσο ως προς τα ενδιαφέροντα όσο και την ουδέτερη, ή συγκεχυμένη⁴, πολιτική στάση του. Είναι, λοιπόν, ευνόητο ότι δεν είμαστε πάντα σε θέση να αναγνωρίσουμε με βεβαιότητα τις πολιτικές επιδράσεις αλλ' ούτε και να συσχετίσουμε τις διατυπωμένες κρίσεις με τυχόν σκόπιμες παραλείψεις ή αποσιωπήσεις. Στον βαθμό, μάλιστα, που δεν διαθέτουμε έως σήμερα μια συστηματική μελέτη του όλου θέματος αλλά μόνο τον σχολιασμό πολλών επιμέρους περιπτώσεων, η πραγμάτευση που ακολουθεί έχει ενδεικτικό χαρακτήρα και αποσκοπεί μάλλον στη διατύπωση ερωτημάτων παρά στη συναγωγή οριστικών συμπερασμάτων.

Ένα εύγλωττο παράδειγμα πολιτικής χρήσης ενός ιστορικού παραλλήλου αφορά, όπως ειπώθηκε, στην τυραννίδα των Τριάκοντα. Ο Νέπως, όταν αφηγείται τα σχετικά με τους Τριάκοντα στον βίο του Θρασυβούλου, κάνει λόγο για την εγκληματική δράση των τυράννων (1, 4-5) και εγκωμιάζει με εξαιρετικό τρόπο τον Θρασύβουλο όχι μόνο για την απελευθέρωση της πόλης του (1, 2: *huic contigit ut ... e servitute in libertatem vindicaret [sc. patriam]*) αλλά και για την πιστή τήρηση των όρων της αμνηστίας (*oblivionis [sc. lex]*), που επακολούθησε (3). Εύκολα συνάγεται ότι εδώ ο Νέπως προβάλλει με έμφαση τους τόπους που αφορούν στην καταδίκη της τυραννίδας και την ένθερμη φιλοπατρία των πολεμίων της. Από την άλλη, όμως, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι αυτή η εξιδανίκευση του Θρασυβούλου (1, 2: *neminem huic praefero fide, constantia, magnitudine animi, in patriam amore*: πρβ. 4, 1-3) υπερβαίνει κατά πολύ σε έκταση και ύφος τις αντίστοιχες (με εξαίρεση τον μεταγενέστερο Πausανία) θετικές κρίσεις στις ελληνικές πηγές, όπως στον Ξενοφώντα, την *Ἀθηναίων πολιτεία*, τον Λυσία ή τον Διόδωρο Σικελιώτη (με κύρια πηγή τον Έφορο)⁵.

Είναι, βέβαια, δυνατό να υποστηριχθεί ότι, στον βαθμό που ο Θρασύβουλος αξιώθηκε δίκαια μια καθολική αναγνώριση, ο Νέπως, κατά τα πρότυπα της περιπατητικής βιογραφίας⁶, επιχείρησε να καταδείξει την υποδειγματική προσωπικότητα και την ακέραιη ηθική συγκρότησή του. Αυτό είναι πιθανό. Στον επίλογο του βίου, όμως, μνημονεύεται ότι ο Θρασύβουλος δέχθηκε με ταπεινοφροσύνη μόνο ένα στεφάνι από κλαδιά ελιάς, και δεν απαίτησε τίποτε περισσότερο από την πολιτεία ούτε θεώρησε ότι αδικήθηκε ως προς τις τιμές έναντι

4. Βλ. τον χαρακτηρισμό του H. Peter, *HRR*, Λειψία 1906, τ. 2, σ. xlviii.

5. Για τις πηγές βλ. W. Schwahn, *RE* VI 1.1, s.v., 574.

6. Βλ. K. Nipperdey, *Cornelius Nepos*, Βερολίνο 1962, σσ. 8 κ.ε.· E. M. Jenkinson, «Cornelius Nepos and the Early History of Biography at Rome», *ANRW* I.3, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1973, σσ. 708-10. Πρβ., όμως, A. Momigliano, *The Development of Greek Biography*, Καίμπριτζ Μασσ. 1971, σσ. 19-21 και 84· επίσης, «Mise au point sur la biographie grecque», στο *Problèmes d'historiographie*, μτφρ. A. Tachet, Παρίσι 1983 (στα αγγλ. 1971), σ. 114.

οιουδήποτε άλλου. Το συμβολικό του έπαθλο, λέγει ο Νέπως, υπήρξε εξαιρετικά ένδοξο, δεν το απέσπασε με τη βία αλλά το προσέφεραν οι συμπολίτες του ως ένδειξη ειλικρινούς αγάπης (*amor civium et non vis expresserat, nulla habuit invidiam magnaue fuit gloria*). Είναι προφανές ότι ο Νέπως αξιοποιεί εδώ το παράδειγμα του Θρασυβούλου ως αφορμή για να διατυπώσει εμβόλιμα μια προσωπική (ηθικού, όχι όμως λιγότερο και πολιτικού, περιεχομένου) κρίση. Αφού προηγουμένως είχε αναφερθεί στην παροιμιώδη ολιγάρκεια και μετριοφροσύνη του Πιττακού, παραθέτει το απόφθεγμά του ότι *parva munera diutina, locupletia non propria esse consueverunt* (4): η αστάθεια της εποχής του Νέπωτα, και μάλιστα της πολιτικής εξουσίας, δεν θα μπορούσε να απηχείται πιο εύγλωττα απ' ό,τι σ' αυτήν την κρίση. Επιπλέον, όπως ήδη έχει ορθά επισημανθεί⁷, δεν θα ήταν αβάσιμο να υποθέσουμε ότι, στα μάτια του Ρωμαίου βιογράφου, ο Θρασύβουλος είχε ολοκληρώσει ό,τι ακριβώς στο περιβάλλον των εμφύλιων πολέμων της Ρώμης φαινόταν ανέφικτο: είχε αποκαταστήσει την επιθυμητή ελευθερία, ό,τι δηλαδή δεν αποτελούσε αυτόνοτο ή αυτόματο επακόλουθο ανατροπής της τυραννίδας.

Ανάλογες αναφορές απαντούν και στον Κικέρωνα, ο οποίος μνημονεύει τους Έλληνες τυράννους ως ιστορικά παράλληλα για να στηρίξει την κριτική του κατά της αυταρχικής εξουσίας. Στο έργο του *De re publica* το οποίο γράφηκε από το 54 έως το 51 π.Χ., ο Σικιπών Αφρικανός ορίζει τη *res publica* με τρόπο εγγύτατο προς το πνεύμα της ελληνικής πόλης: η παρουσία του τυράννου καταλύει ολότελα την υπόσταση του *populus*, εφόσον διαρρηγνύει τους δεσμούς δικαίου, αίρει τη συναίνεση και καταπατά την κοινωνική ομολογία, τα πάντα είναι του ενός και τίποτε των πολιτών. Αναφέρονται τότε με αποτροπιασμό ο τύραννος των Συρακουσών Διονύσιος και οι εξαιρετικά άδικοι (*iniustissime praeferunt*) Τριάκοντα (3, 43-4). Οι Τριάκοντα μνημονεύονται επίσης στο πλαίσιο της διάκρισης των πολιτευμάτων και των παρεκτροπών τους ως παράδειγμα εκφυλισμού της ολιγαρχίας (*paucorum et principum*) σε φατριασμό (*consensus et factio*), ανάλογο όμως προς τη, διαμετρικά αντίθετη, απόλυτη εξουσία του ασύδοτου αθηναϊκού λαού (1, 44).

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μνεία των Τριάκοντα στο *De legibus*, του οποίου η συγγραφή άρχισε το 52 π.Χ., όταν ο Κικέρων κάνει λόγο για την ύπαρξη ενός μόνο κοινά αποδεκτού δικαίου και νόμου. Αναφέρεται τότε στους Τριάκοντα και διατυπώνει την κρίση ότι οι τυχόν νόμοι που θα επιθυμούσαν να

7. A. C. Dionisotti, «Nepos and the Generals», *JRS* 78 (1988) 40-1. Εξίσου σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπόθεση του O. Schönberger, «Cornelius Nepos», *Altertum* 16 (1970) 160-1, ότι ο Νέπως αξιολογεί θετικά την αμνηστία έχοντας κατά νου τη διαμετρικά αντίθετη παράσταση των σύγχρονών του προγραφών και εγκωμιάζει τον Θρασύβουλο —για τις τιμές που απέσπασε όχι με τη βία αλλά χάρη στην ειλικρινή αγάπη των συμπολιτών του— υπαινισσόμενος τον Καίσαρα.

θεσπίσουν (*leges tyrannorum*) δεν θα έπαυαν να είναι άδικοι, ακόμη και αν σύσσωμο το πλήθος (*omnes Athenienses*) τους αποδεχόταν (1, 42). Στη συνέχεια, μάλιστα, για να ενισχύσει το επιχείρημά του, προσθέτει ότι οι νόμοι αυτοί θα ήταν εξίσου άδικοι με την πρόταση του μεσοβασιλέα Λ. Βαλερίου Φλάκκου να παραχωρηθεί στον δικτάτορα Σύλλα το απόλυτο και ανεξέλεγκτο δικαίωμα καταδίκης πολιτών σε θάνατο⁸. Έτσι, ένας υποθετικός συλλογισμός που αφορά στο ελληνικό παρελθόν παραλληλίζεται μ' ένα πραγματικό (και, επιπλέον, ολότελα διαφορετικό) γεγονός της ρωμαϊκής πολιτικής ζωής.

Οι αναφορές αυτές δεν απέχουν από τους αντίστοιχους κοινούς τόπους των ελληνικών πηγών. Τόσο οι θεωρητικές αρχές όσο και τα παραδείγματα του *εσχάτου πόλεως νοσήματος* (Πλ. Πολ. 544c) αντλούνται από το ελληνικό παρελθόν για να αξιοποιηθούν στην πραγμάτευση των πολιτειακών θεσμών. Δεν ισχύει το ίδιο, όμως, λίγους μήνες μετά τις Ειδούς του Μαρτίου, το φθινόπωρο του 44 π.Χ., όταν ο Κικέρων επιλέγει παρόμοια παραδείγματα σε μια οξυτάτη κριτική του σε βάρος του μοναρχικού καθεστώτος που φέρεται ότι είχε επιδιώξει να επιβάλει ο Καίσαρ. Συγκεκριμένα, στο *De officiis* κατακεραυνώνει τη δεσποτική εξουσία ως «βδελυρή και αποτρόπαιη» επιθυμία (3, 36: *nihil nec taetrius nec foedius*) και απαλλάσσει από κάθε ηθική ενοχή την τυραννοκτονία (3, 19). Το ελληνικό παρελθόν φέρεται τότε να καταδεικνύει την ισχύ του αφορισμού ότι οι τύραννοι θερίζουν με τον θάνατό τους τη σπορά του φόβου και του μίσους: η καχυποψία του τυράννου των Συρακουσών πρεσβύτερου Διονυσίου, ο φόνος του τυράννου των Φερών Αλεξάνδρου και του Ακράγαντος Φάλαρη, η εγκατάλειψη του Δημητρίου Πολιορκητή από τους Μακεδόνες και η δυσφορία των υπηκόων της Σπάρτης που συνέτεινε στην ήττα της στα Λεύκτρα, μνημονεύονται ως παράλληλα του τραγικού τέλους του Καίσαρα (2, 23-6)!

Τα παράλληλα που ο Κικέρων επιλέγει από το ελληνικό παρελθόν είναι εμφανώς όχι μόνο ετερόκλητα αλλά και ασύμμετρα προς τη δολοφονία του Καίσαρα. Στο σύνολό τους χρησιμοποιούνται απλώς για να τεκμηριώσουν, υπό την ευρεία έννοια, την αναπόδραστη κατάλυση κάθε αυταρχικής εξουσίας. Το όλο επιχείρημα αποσκοπεί να υπηρετήσει την πολιτική θέση του Κικέρωνα: ο χαρακτηρισμός της δολοφονίας του Καίσαρα ως αναπόδραστου γεγονότος, καθώς τα γεγονότα φέρονται να επαλήθευσαν το ιστορικό παράλληλο των Ελλήνων τυράννων, δικαιώνει την προηγούμενη εχθρική στάση του. Έχει ορθά, όμως, επισημανθεί ότι η παρομοίωση του δικτάτορα Καίσαρα προς τους Έλληνες τυράννους παρέβλεπε, έτσι ή αλλιώς, το ουσιώδες κριτήριο της σύννομης ή μη εξουσίας τους: ο Κικέρων, εξομοιώνοντας τον δικτάτορα μ' αυτούς, διέστειλε το δίκαιο

8. Σχετικά βλ. A. Keaveney, *Sulla - The Last Republican*, Λονδίνο 1982, σσ. 160-2. Για το συγκεκριμένο επιχείρημα στην πολιτική θεωρία του Κικέρωνα βλ. C. Wirszubski, *Libertas as a Political Idea at Rome*, Καίμπριτζ 1968, σσ. 83-4.

της τυραννοκτονίας πολύ πέρα απ' ό,τι επέτρεπαν τα ελληνικά προηγούμενα⁹.

Η διαπίστωση ότι η επίκληση παραλλήλων από το ελληνικό παρελθόν φορτίζεται ως προς το ύψος και το περιεχόμενο από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, δηλαδή τις συνθήκες που επικρατούσαν πριν από το 49 π.Χ. και τις αντίστοιχες μετά τη δολοφονία του Καίσαρα, φαίνεται εύλογη. Πρόκειται, όμως, και στις δύο περιπτώσεις για φιλοσοφικά έργα: είναι εξάλλου γνωστό ότι παρόμοιοι παραλληλισμοί (εκτός ίσως από τα γνωστά ονόματα του Διονυσίου και του Φάλαρη) μικρή μόνο απήχηση θα είχαν στο ευρύτερο κοινό¹⁰. Η εικόνα που αποκομίζουμε από ένα σχεδόν σύγχρονο της συγγραφής του *De officiis* ρητορικό λόγο του Κικέρωνα είναι εντελώς διαφορετική. Εκεί, συγκεκριμένα στον πρώτο *Φιλιππικό* λόγο του που εκφωνήθηκε τον Σεπτέμβριο του 44 π.Χ., ο Κικέρων επικαλείται μια πτυχή των γεγονότων της τυραννίδας των Τριάκοντα όπου δεν αναδεικνύεται η βάνουση αυθαιρεσία της διακυβέρνησής τους αλλά η μετριοπαθής στάση των πολεμίων τους μετά την ανατροπή τους. Ο λόγος αρχίζει με μια αναδρομή στην αγόρευσή του στη σύγκλητο δύο μέρες μετά τη δολοφονία του Καίσαρα: *ieci fundamenta pacis Atheniensiumque renovavi vetus exemplum; Graecum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa* (1). Πρόκειται για την αμνηστία του 403/2 π.Χ. (*ἄδεια ἢ ὁμόνοια*¹¹) η οποία προβάλλεται εδώ ως υπόδειγμα συμβιβασμού για τον τερματισμό της εμφύλιας διχόνοιας. Είναι και πάλι προφανές ότι μόνο υπό τη γενικόλογη διατύπωση *in sedandis discordiis* θα ήταν δυνατό να παραλληλισθούν τα της δολοφονίας του Καίσαρα με την κατάλυση της τυραννίδας των Τριάκοντα, εφόσον πρόκειται για γεγονότα εν πολλοίς αναντίστοιχα: στην περίπτωση της Αθήνας αποκαθίσταται το πάτριο πολίτευμα μετά την κατάλυση μιας έξωθεν υποστηριζόμενης τυραννίδας, η αμνηστία παραχωρείται για να εξασφαλισθεί η συμφιλίωση μετά το πέρας ενός εμφύλιου πολέμου: στην περίπτωση της Ρώμης η αμνηστία αποτελεί αίτημα για να διασφαλισθεί η θέση της ίδιας της ομάδας των συγκλητικών που οργάνωσε τη δολοφονία και να αποφευχθεί η πρόκληση πολιτικού χάους¹².

9. Βλ. J. Béranger, «Tyrannus. Notes sur la notion de tyrannie chez les Romains particulièrement à l'époque de César et de Cicéron», *REL* 13 (1935) 92: πρβ. A. W. Lintott, *Violence in Republican Rome*, Οξφόρδη 1988, σσ. 54-5.

10. Για τη στρεβλή εικόνα των διαβόητων τυράννων στον Κικέρωνα (*Zerrbild, Karikatur*) βλ. W. Kroll, *Die Kultur der ciceronischen Zeit*, Λειψία 1933 (ανατ. 1972), τ. 1, σσ. 13-4. Γενικότερα, για την παραδειγματική επίκληση Ελλήνων τυράννων, πρβ. τη μελέτη του J.-L. Ferrary, «A propos de deux fragments attribués à C. Fannius, cos. 122 (*ORF*⁴, fr. 6 et 7)», στο C. Nicolet (εκδ.), *Demokratia et Aristokratia*, Παρίσι 1983, App. 1, σσ. 54-8.

11. Για τον ελληνικό όρο, που χρησιμοποίησε ο Κικέρων, βλ. J. D. Denniston, *M. Tulli Ciceronis in M. Antonium Orationes Philippicae prima et secunda*, Οξφόρδη 1926 (ανατ. 1965), comm. ad loc.

12. Βλ. R. Syme, *The Roman Revolution*, Λονδίνο κ.α. 1952 (1939), σσ. 97-101. Για τη σύγκριση βλ. A. C. Dionisotti, αυτ.

Την αμνηστία δεν την επικαλείται μόνο ο Κικέρων ως ιστορικό προηγούμενο αλλ' ήδη και οι Αθηναίοι ρήτορες του 4ου π.Χ. αιώνα: στην πολιτική εκείνη χειρονομία αναδεικνύονταν, με ορισμένες αναπόφευκτες εξιδανικευτικές τάσεις, η σωφροσύνη και η γενναιοψυχία της δημοκρατικής παράταξης, ειδικότερα της μετριοπαθέστερης μερίδας της¹³. Δεν έχουμε λόγους να πιστεύσουμε ότι, όταν ο Νέπωσ κάνει λόγο για την αμνηστία στον βίο του Θρασυβούλου, έχει κατά νου τη διαμορφωμένη ιδεολογική χρήση του γεγονότος: το ίδιο ισχύει, ασφαλώς, και για τον Κικέρωνα. Ενώ στην περίπτωση του Νέπωτα, όμως, μόνο μέσω του εγκωμίου του Θρασυβούλου εκφράζεται μια αξιολογική κρίση με αντίκρουσμα στη σύγχρονη του πολιτική ζωή, στον Κικέρωνα η μνεία του γεγονότος υποτάσσεται απόλυτα στη σκοπιμότητα της δεδομένης στιγμής. Το προηγούμενο της αμνηστίας χρησιμοποιείται τον Μάρτιο του 44 π.Χ. για να αναστραφεί με την ενδεχόμενη παραχώρησή της η αρνητική σε βάρος των συνωμοτών συγκυρία: λίγο πριν το πλήθος είχε καταδιώξει μαινόμενο τον Α. Κορνήλιο Κίνα εξαιτίας της υβριστικής του ομιλίας κατά του δολοφονημένου «τυράννου», οι συνωμότες φοβούνταν την αντίδραση του Αντωνίου και του Λεπίδου· περίπου έξι μήνες αργότερα, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ο Κικέρων είχε κάθε λόγο στον πρώτο Φιλίππικò να υπενθυμίσει την παλαιότερη έκκλησή του, για να δικαιολογήσει έτσι την επιστροφή του με την ελπίδα ενός συμβιβασμού¹⁴.

Εκτός, όμως, από τις παραπάνω αναφορές του Κικέρωνα, είναι σκόπιμο στο σημείο αυτό, για λόγους που θα φανούν στη συνέχεια, να εξετάσουμε και τον τρόπο αξιολόγησης ενός πολιτικού προσώπου, του Θηραμένη, ο οποίος συνδέεται άμεσα με την τυραννίδα των Τριάκοντα. Στο *De oratore*, το οποίο γράφηκε το 55 π.Χ., ο Θηραμένης προβάλλεται ως μια εξαιρετικά συμπαθής φυσιογνωμία, εφάμιλλος του Θεμιστοκλή και του Περικλή ως προς την υποδειγματική αρμονία δημόσιας δράσης και ρητορικής δεινότητας (*De orat.* 3, 59· πρβ. *Brut.* 29) και ισάξιος του Σωκράτη ως προς την αρετή και τη σοφία (*Tusc. disp.* 1, 100). Η μεγαλύτερη τιμή, όμως, του αποδίδεται στις *Tusculanae disputationes*, το 45 π.Χ., ακριβώς κατά την αφήγηση της θανατικής του εκτέλεσης: *Quam me delectat Theramenes, proeξαγγέλλει ο Κικέρων, quam elato animo est!* Ο Θηραμένης

13. Για τις πηγές και την ανάλυση του τόπου βλ. M. Nouhaud, *L'utilisation de l'histoire par les orateurs attiques*, Παρίσι 1982, σσ. 313-6. Εκτός από τον Νέπωτα (βλ. παραπάνω, *Thras.* 3), την αμνηστία του 403/2 π.Χ. μνημόνευε την ίδια εποχή και ο Πομπήιος Τρόγος (φέρεται, μάλιστα, να χρησιμοποιήσει και τον ελληνικό όρο): *Hist. Phil.* απ. 58g Seel· πρβ. h-i.

14. Για τον Κίνα βλ. F. Münzer, *RE* IV.1 (1900) 1287 και, γενικότερα, για τη στάση της plebs βλ. Z. Yavetz, *Plebs and Princes*, Οξφόρδη 1969, σσ. 65-6. Για τη στάση του Κικέρωνα βλ. D. W. Knight, «The Political Acumen of Cicero after the Death of Caesar», *Latomus* 27 (1968) 157-8· πρβ., για την πολιτική κατάσταση των κρίσιμων αυτών χρόνων, P. Hamblenne, «Les sentences 'politiques' de Publius Syrus», *ANRW* I.3, Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1973, σσ. 636-64.

παίρνοντας το δηλητήριο προπίνει στην υγεία του Κριτία, ο οποίος τότε μόνο χαρακτηρίζεται «βδελυρότατος» (*taeterrimus*)¹⁵, και εκδηλώνει έτσι την ανυτέρβλητη ηρεμία του (*aequitas*) απέναντι στην τυραννική κακουργία, ακριβώς όπως μετέπειτα και ο Σωκράτης απέναντι στην κατάφωρη αδικία των συμπολιτών του (1, 96-7). Σε αντίθεση προς τις σωζόμενες ελληνικές πηγές, οι έπαινοι του Κικέρωνα, που διαμορφώνουν ζωηρή την παράσταση του μαρτυρίου ενός πολέμιου της τυραννίδας, φαίνονται υποκειμενικά διογκωμένοι. Το ανέκδοτο της πρόποσης μνημονεύεται στον Ξενοφώντα ('Ελλ. 2, 3, 56), και αξιολογείται εκεί απλώς ως εκδήλωση αυτοκυριαρχίας και σαρκασμού¹⁶. Επιπλέον, ακόμη και στην 'Αθηναίων πολιτεία, όπου ο Θηραμένης εγκωμιάζεται, αναγνωρίζεται ότι υπήρξαν επικριτές του και χαρακτηρίζεται ισάξιος πολιτικός με τον Νικία ή τον Θουκυδίδη του Μελησία, όχι όμως με προσωπικότητες όπως ο Θεμιστοκλής¹⁷, ο Περικλής ή ο Σωκράτης (28, 5: *Δοκοῦσι δὲ βέλτιστοι γεγονέναι τῶν Ἀθήνησι πολιτευσαμένων μετὰ τοὺς ἀρχαίους Νικίας καὶ Θουκυδίδης καὶ Θηραμένης ... Περὶ δὲ Θηραμένου διατὸ συμβῆναι κατ' αὐτὸν ταραχώδεις τὰς πολιτείας ἀμφισβήτησις τῆς κρίσεώς ἐστι*). Το γεγονός, λοιπόν, ότι ο Θηραμένης όχι μόνο δεν συσχετίζεται θετικά με τους Τριάκοντα¹⁸ ἀλλ' αποκλειστικά εγκωμιάζεται ως μάρτυρας της βαναυσότητάς τους προδίδει θαυμασμό και εὐνοια, των οποίων είναι μάλιστα δυνατό να διακρίνουμε μια όχι συμπτωματική αφετηρία.

Είναι εύλογο ότι το μίσος των Αθηναίων κατά των Τριάκοντα είχε ανυψώσει τον Θηραμένη σε μάρτυρα της βαναυσότητάς τους¹⁹, και αυτήν ακριβώς την ευμενή εικόνα επιλέγει ο Κικέρων να αναδείξει περιγράφοντας τον θάνατό του. Παράλληλα, όμως, θα πρέπει να αναζητήσουμε και ένα βαθύτερο λόγο πολιτικής επιδοκιμασίας, ικανής ώστε να αγνοηθεί η σφοδρότατη κριτική του Λυσία και του Ξενοφώντα ή, έστω, ο εξύς χαρακτηρισμός του *κοθόρνου*. Η 'Αθηναίων πολιτεία μας παρέχει ένα πλαίσιο για την κατανόηση του όλου ζητήματος, όταν εξαίρει τον Θηραμένη για την πεποίθησή του ότι μπορούσε να υπηρετεί την πόλη σε όλες τις πολιτικές καταστάσεις, όπως έχει χρέος ο κάθε αγαθός πολίτης, με θεμιτή

15. Αλλού του αναγνωρίζει μόρφωση και ευγλωττία (*De orat.* 2, 93), παράλληλα όμως διατυπώνει τη βέβαιη, αλλά και μάλλον ήπια, κρίση ότι, όπως και ο Αλκιβιάδης, έβλαψε τους συμπολίτες του (*De orat.* 3, 139: *civibus quidem suis non boni*).

16. Ο Διόδωρος Σικελιώτης (με κύρια πηγή του τον Έφορο), μολονότι διάκειται ευνοϊκά προς τον Θηραμένη και εγκωμιάζει την καρτερία του, δεν παραδίδει αυτό το ανέκδοτο (14, 5, 1 κ.ε.). Ανάλογα προς τον Κικέρωνα, ως υπόδειγμα καρτερίας και ανδρείας μνημονεύεται το ανέκδοτο της πρόποσης στον Βαλέριο Μάξιμο (3, 2, ext. 6).

17. Πρβ., μάλιστα, στον Λυσία την αντιδιαστολή *οὐ γάρ μοι δοκοῦσιν ἴσου ἀξιοὶ γεγενῆσθαι· ὁ μὲν γάρ* [sc. Θεμιστοκλής] *Λακεδαιμονίων ἀκόντων ἑκοδόμησεν αὐτὰ* [sc. τὰ τείχη], *οὗτος δὲ* [sc. Θηραμένης] *τοὺς πολίτας ἐξαπατήσας καθεῖλε* (12, 63).

18. Για τις διστάμενες ως προς το ζήτημα αυτό πηγές βλ. συνοπτικά P. Krentz, *The Thirty at Athens*, Λονδίνο 1982, σ. 49, σημ. 21.

19. Βλ. P. Harding, «The Theramenes Myth», *Phoenix* 28 (1974) 105.

προϋπόθεση της συμμετοχής του τον σεβασμό της νομιμότητας, εξαιτίας και του οποίου προκαλούσε την εχθρότητα των κρατούντων²⁰. Αν επικεντρώσουμε την προσοχή μας στον τόπο της προς όφελος του κοινού συμφέροντος προσαρμογής στις πολιτικές περιστάσεις, όπου φέρεται να εδράζεται η (παρεξηγημένη από τους κακόπιστους, κατά την *Ἀθηναίων πολιτεία*) δράση του Θηραμένη, τότε η συμπάθεια του Κικέρωνα καθίσταται ευεξήγητη.

Η κρίση του Κικέρωνα για τον Θηραμένη (πρόκειται εξάλλου για τον μοναδικό —με εξαίρεση δύο περιστασιακές αναφορές στον Νέπωτα, *Alcib.* 5, 4 και 6, 3— συγγραφέα της σωζόμενης λατινικής γραμματείας ο οποίος τον μνημονεύει, και μάλιστα σε τρία έργα του) συνάδει προς την επιείκεια του δρώντος πολιτικού άνδρα²¹ ο οποίος συμερίζεται τα διλήμματα ενός ομολόγου του σ' ένα εξίσου ασταθές ιστορικό περιβάλλον (*τὰς πολιτείας ... πάσας προάγειν*). Από την άλλη πλευρά, στις *Tusculanae disputationes*, το 45 π.Χ., σε μια στιγμή όξυνσης της αντίθεσης προς το δικτατορικό καθεστώς μετά την εξουδετέρωση των πομπηϊανών στη Μούνδα, είναι εξίσου κατανοητή η εξιδανίκευση στο πρόσωπο του Θηραμένη όχι μόνο ενός προτύπου πολιτικής δράσης (όπως ήδη προβάλλεται στο *De oratore*, το 55 π.Χ., λίγο μετά τή συμφιλίωση του Κικέρωνα με τον Καίσαρα και τον Κράσσο) αλλά και ενός μάρτυρα υπέρ της ελευθερίας.

Την αναλογία ανάμεσα στον Θηραμένη και τον Κικέρωνα συναντούμε απροσδόκητα και σε μια ακόμη πηγή, σε μια πληροφορία του Πλουτάρχου σύμφωνα με την οποία ο Καίσαρ, την ίδια περίπου χρονική στιγμή σύνθεσης των *Tusculanae disputationes*, στο έργο του *Anticato* «επαινούσε» τον Κικέρωνα παρομοιάζοντας την ευγλωττία του με εκείνη του Περικλή και την πολιτική στάση του με εκείνη του Θηραμένη (*Κικ.* 39, 5: *τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἔοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν*). Ἐχει υποστηριχθεῖ ότι αυτή η παρομοίωση ασφαλώς ενείχε ειρωνεία και ότι πιθανότατα υπέκειτο σ' αυτήν ο χαρακτηρισμός του *κοθόρνου*²². Εάν η υπόθεση ευσταθεί, τότε πρόκειται για τη

20. Αυτ.: *δοκεῖ ... οὐχ ὥσπερ αὐτὸν διαβάλλουσι πάσας τὰς πολιτείας καταλύειν, ἀλλὰ πάσας προάγειν ἕως μηδὲν παρανομοῖεν, ὡς δυνάμενος πολιτεύεσθαι κατὰ πάσας, ὅπερ ἐστὶν ἀγαθοῦ πολίτου ἔργον, παρανομοῖσαι δὲ οὐ συγχωρῶν ἀλλ' ἀπεχθανόμενος*. Η άποψη, όμως, του P. Harding, ό.π., σ. 111, ότι αυτή η κρίση απηχεί το ιδεώδες του μέσου πολίτη, όπως αναπτύσσεται στα *Πολ.* IV 11, 1295a34 κ.ε., δεν φαίνεται πειστική: ο μέσος πολίτης ορίζεται εκεί με οικονομικά και κοινωνικά κριτήρια, απ' όπου και απορρέει η πολιτική μετριοπάθεια, στην *Ἀθ. πολ.* όμως δεν υπάρχει καμία νύξη παρόμοιων κριτηρίων. Βλ. επίσης P. J. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaiion Politeia*, Οξφόρδη 1981, σσ. 360-1.

21. Για το πρότυπο του πολιτικού πρὸς τοὺς καιροὺς βλ. V. Pöschl, *Römischer Staat und griechisches Staatsdenken bei Cicero*, Ντάρμστατ 1962, σσ. 90-1 και 165-6· πρβ. W. W. Fortenbaugh, *Quellen zur Ethik Theophrasts*, Ἄμστερνταμ 1984, σσ. 204-5 (L 43 = *Κικ. De fin.* 5, 11). Εξάλλου και στο εγκώμιο του *De oratore* (2, 59) τονίζεται ακριβώς η ενότητα γνώσης και λόγου με την πολιτική πράξη προς όφελος του κράτους (πρβ. R. Müller, *Polis und Res Publica*, Βαϊμάρη 1987, σσ. 294-5).

22. Βλ. J. Carcopino, *Histoire romaine*, Παρίσι 41950, τ. II.2, σ. 982. Ορθά ο M. Gelzer

χρήση ενός ιστορικού παραλλήλου του ελληνικού παρελθόντος σε μια εκλεπτυσμένη ειρωνεία η οποία όχι μόνο προϋποθέτει καλή γνώση της πολιτικής δράσης του Θηραμένη αλλά και απευθύνεται σε ανάλογα καλλιεργημένους αναγνώστες. Δυστυχώς όμως αγνοούμε τα συμφραζόμενα και οφείλουμε να είμαστε επιφυλακτικοί ως προς τις εκτιμήσεις μας.

Στα γεγονότα της τυραννίδας των Τριάκοντα αναφέρεται και ο Σαλλούστιος στο *De Catilinae coniuratione*. Εκεί, σε αντίθεση προς τον Νέπωτα και τον Κικέρωνα, δεν σχολιάζεται ούτε η ανατροπή της τυραννίδας ούτε η επακόλουθη αμνηστία αλλά, αντίθετα, η στάση του δήμου στο πρώτο στάδιο επικράτησης των τυράννων. Συγκεκριμένα, ο Καίσαρ ζητά από τη σύγκλητο να επιδείξει ευσπλαχνία και μετριοπάθεια έναντι των συλληφθέντων συνωμοτών και ισχυρίζεται ότι η τυχόν παράνομη θανατική καταδίκη τους, μολοντί δικαιολογημένη, θα αποτελέσει κακό προηγούμενο το οποίο θα μπορέσει να εκμεταλλευθεί στο μέλλον κάποιος σφετεριστής της εξουσίας. Επιλέγει, λοιπόν, ορισμένα παραδείγματα κατά τα οποία η δίκαιη αγανάκτηση των πολιτών οδήγησε στην ανοχή έναντι μιας παρανομίας, πλην όμως επακολούθησε η ασυδοσία εκ μέρους των υστερόβουλων κρατούντων. Φέρεται τότε να παραλληλίζει την αγαλλίαση του πλήθους των Αθηναίων κατά το πρώτο στάδιο της τυραννίδας των Τριάκοντα με την ανοχή των Ρωμαίων κατά την αντίστοιχη πρώτη περίοδο των προγραφών του Σύλλα, όταν εκτελέστηκε ο πραιτωρας Λ. Ιούνιος Βρούτος Δαμάσιππος, το 82 π.Χ.: στους Αθηναίους καταλογίζεται «ανόητη ευφροσύνη» (*stulta laetitia*) της οποίας αντίτιμο υπήρξε η δουλεία (51, 28-34). Οι Ρωμαίοι, λέγει, δέχθηκαν με ευαρέσκεια τον θάνατο των υποκινητών της εμφύλιας διχόνοιας, δεν αντιλήφθηκαν όμως ότι σύντομα θα έπεφταν και οι ίδιοι θύματα της μισαλλοδοξίας ή του προσωπικού φθόνου των συμπολιτών τους.

Και σ' αυτήν την περίπτωση το ιστορικό παράλληλο του ελληνικού παρελθόντος είναι αναντίστοιχο προς τα γεγονότα της ρωμαϊκής πολιτικής ζωής²³. Εξάλλου, οι αναφορές των ελληνικών πηγών στην ευνοϊκή στάση του δήμου έναντι των διώξεων κατά των συκοφαντών²⁴ είναι, έτσι ή αλλιώς, ελάχιστα

(Cicero, Βισμπάντεν 1969, σ. 315) διαχωρίζει την παρομοίωση προς τον Περικλή από την αντίστοιχη προς τον Θηραμένη, τον επονομαζόμενο *κόθορνον*. Πρβ. P. Hamblenne, ό.π., σ. 650.

23. Για την πηγή που χρησιμοποίησε ο Σαλλούστιος και την ευστοχία του παραδείγματός στα συμφραζόμενά του βλ. K. Vretska, *Sallust. De Catilinae coniuratione*, Χαϊδελβέργη 1976, τ. 2, σσ. 547-8 (πρβ. P. McGushin, *C. Sallustius Crispus. Bellum Catilinae - A Commentary* [Mnemosyne Suppl. 45], Λέιντεν 1977, σ. 252).

24. Αριστ. *Ἄθ. πολ.* 35, 3: *ἔχαιρον ἢ πόλις*· πρβ. Διόδ. Σ. 14, 4, 3 (με κύρια πηγή τον Ἐφορο). Ιδιαίτερα, ο Ξενοφών (*Ἑλλ.* 2, 3, 11 κ.ε.) υποστηρίζει ότι η βουλή συγκατατέθηκε με προθυμία στις εκτελέσεις των *συκοφαντῶν*, προηγουμένως όμως εκθέτει τα πολιτικά τεχνάσματα των Τριάκοντα για τον έλεγχο της και την παραπλάνηση του δήμου· επίσης, ενώ καταλογίζει στη μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών αδιαφορία (*οὐδὲν ἤχθοντο*), επισημαίνει το ενδεχόμενο συσπείρωσής τους γύρω από τυχόν πρωτοβουλίες για την αποκατάσταση του

πειστικές. Η «ανόητη ευφροσύνη», επομένως, απομονώνεται από το ιστορικό περιγράμματά της για χάρη ενός ρητορικά εύστοχου (;) παραλληλισμού, μολονότι δεν είναι κατανοητή η αναλογία ούτε προς τις προγραφές του Σύλλα ούτε προς την καταδίκη των συνωμοτών. Το παράδειγμα, πάντως, των Τριάκοντα φέρεται να πιστοποιεί ότι ο λαός, καθώς παρασύρεται από τη διάθεση της στιγμής και δεν αντιδρά, δεν είναι πάντοτε ασφαλής κριτής του αληθούς και του ψευδούς (*Cat.* 51, 36: *potest alio tempore ... falsum aliquid pro vero credi*), δηλαδή της κατάλυσης της ίδιας της ελευθερίας του: ο αθηναϊκός δήμος εμφανίζεται όχι μόνο απαλλαγμένος από τον φόβο για την πιθανότητα επιβολής τυραννίδας αλλά ευήθης και προσηγής ακόμη και μετά τη δρομολόγηση της εγκαθίδρυσής της. Αυτή η υποτιμητική κρίση του Σαλλουστίου πρέπει οπωσδήποτε να εγγραφεί στο πλαίσιο του τόπου της ακρισίας του πλήθους, για την προβολή του οποίου έχει μάλιστα δείχθει ότι αντλεί αντιλήψεις, αλλά και φράσεις, από τον Θουκυδίδη²⁵. Εάν υποθέσουμε ότι το συγκεκριμένο γεγονός επιλέγεται και αξιολογείται υπό τους όρους αυτού του τόπου, τότε πράγματι συστήνεται η επιφανειακή, εξίσου όμως και ψευδής, αναλογία του προς την περίπτωση των προγραφών του Σύλλα.

Στο απόσπασμα του Σαλλουστίου διατυπώνεται ρητά η αναλογία ανάμεσα σ' ένα γεγονός, αφενός, του απώτερου ελληνικού παρελθόντος και, αφετέρου, της πρόσφατης ρωμαϊκής ιστορίας: έτσι, η πολιτική ενεργοποίηση του ιστορικού παραλλήλου είναι άμεση. Ο ίδιος τόπος, όμως, λ.χ. της ακρισίας του πλήθους, είναι δυνατό να απαντά με αφορμή ένα ιστορικό γεγονός του ελληνικού παρελθόντος ανεξάρτητα από αναλογίες προς τη ρωμαϊκή πολιτική ζωή. Ακόμη και σ' αυτήν την περίπτωση, όμως, όπως θα φανεί στη συνέχεια, έστω και αν δεν υπόκειται κάποια διδακτική πρόθεση²⁶, οι σύγχρονες παραστάσεις διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο. Ο μοναδικός αυτοτελής βίος Έλληνα τυράννου στον Νέπωτα, του Συρακόσιου Δίωνα, έχει ήδη ελεγχθεί στην έρευνα για τις όχι

πολιτεύματος: τέλος, καμία υπόνοια δεν υφίσταται ότι στην εξολόθρευση των πολιτικών αντιπάλων των Τριάκοντα παρενέβαιναν τα προσωπικά ευτελή κίνητρα των απλών πολιτών, που ο Καίσαρ στιγματίζει στην περίπτωση των προγραφών (*Cat.* 51, 33), αλλ' αντίθετα στη σύντομη προσφώνηση του Κλεοκρίτου εμφανίζεται η ανυπαιτιότητά τους (*Ελλ.* 2, 4, 20-2).

25. Για την προέλευση θεμελιωδών εννοιών που αφορούν στον εκφυλισμό των αξιών στη Ρώμη (όπως της αφέλειας, της αστάθειας και του ευμεταβόλου των διαθέσεων του πλήθους) βλ. T. F. Scanlon, *The Influence of Thucydides on Sallust*, Χαϊδελβέργη 1980, σσ. 56-9 και 118-20, όπου και η παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία. Η απλή διαπίστωση, όμως, ότι η υποτίμηση του πλήθους στον Σαλλουστίο εντάσσεται σε μια μακρά (ολιγαρχική) παράδοση από τον Πίνδαρο έως τον Πλάτωνα, ή ότι η στάση του προς την plebs είναι κοινή με την αντίστοιχη του Πολυβίου και των άλλων ιστορικών της ελληνιστικής εποχής (σσ. 57-8), δεν λαμβάνει υπόψη ούτε την εκάστοτε πολιτική σκοπιμότητα την οποία η προβολή του τόπου προϋποθέτει, αλλ' ούτε και τη δεκτικότητα του ακροατηρίου προς το οποίο απευθύνεται.

26. Βλ. E. Rawson, *Intellectual Life in the Late Roman Republic*, Βαλτιμόρη 1985, σ. 230. Πρβ., όμως, E. M. Jenkinson, ό.π., σ. 715.

ασήμαντες ανακρίβειές του και τα περιορισμένα ιστοριογραφικά ενδιαφέροντα του συγγραφέα του· έχει επίσης ορθά υποστηριχθεί ότι η συντομευμένη αφήγησή του είναι προσανατολισμένη να καταδείξει μια παραδειγματική περίπτωση του ευμεταβόλου της τύχης, η οποία παρασύρει τον βιογραφούμενο στο τραγικό τέλος του²⁷. Ο Νέπως παραμένει πιστός στην παράσταση μιας πολύπλευρα προικισμένης προσωπικότητας και, ακολουθώντας πιθανόν το πνεύμα κάποιας πηγής του²⁸, προσδίδει έμφαση στη μεταστροφή του φλογερού πολεμίου της τυραννίδας σε τύραννο και συνεπακόλουθα στη δολοφονία του. Γνωρίζουμε, μάλιστα, ότι η παράσταση του Δίωνα μάλλον ως ελευθερωτή (με την εκδίωξη του νεότερου Διονυσίου) παρά ως τυράννου, την οποία ο βιογράφος ευνοεί στο πρώτο μέρος του βίου, συμπίπτει με την εικόνα που αποκομίζουμε από τις παράλληλες πηγές²⁹. Στο τελευταίο στάδιο της ζωής του, όμως, ο Δίων φέρεται να μεταστρέφεται και η όλη προσωπογραφία του συνάδει προς τον χαρακτηρισμό του τυράννου τον οποίο του προσάπτει το πλήθος. Ο Δίων διακηρύττει ενσυνείδητα ότι *οὐκ ἀγαθὸν πολυκοινανίη· εἰς κοίρανος ἔστω, | εἰς βασιλεύς* ('Ομ. Β 204-5=6, 4) και οι αυταρχικές πράξεις της διακυβέρνησής του (7) αποτελούν τη βάση απ' όπου ο βιογράφος ορμάται για να διατυπώσει έναν από τους δύο, στο σωζόμενο έργο του, καθολικούς αφορισμούς της τυραννίδας: *quam invisā sit singularis potentia et miseranda vita, qui se metui quam amari malunt* (9, 5)³⁰.

Είναι φανερό ότι ο Νέπως, διατυπώνοντας αυτήν την κρίση με αφορμή τον Δίωνα, αγνοεί ή παρακάμπτει ουσιώδεις πτυχές της πολιτικής δράσης του βιογραφουμένου. Είναι, λοιπόν, σκόπιμο στο σημείο αυτό να αναφερθούμε συνοπτικά στην εικόνα που αποκομίζουμε από τις ελληνικές πηγές. Ο Πλάτων

27. L. Voit, «Zur Dion-Vita», *Historia* 3 (1954/5) 177-80.

28. Πρόκειται για κάποιον ελληνιστικό βίο που άντλησε τις πληροφορίες του από τον Τίμαιο, τον Θεόπομπο ή τον Άθανο· βλ. H. Berve, *Dion* [Abh. der Mainzer Akad. Wiss. u. Lit./Geistes- und Sozialwiss. Kl. 10], Βισμπάντεν 1956, σσ. 15-6. Η υπόθεση, όμως, ύπαρξης ενδιάμεσων ελληνιστικών πηγών ελέγχεται στον J. Geiger, *Cornelius Nepos and Ancient Political Biography* [Historia Einzelschriften 47], Στουτγάρδη 1985, σ. 59 και σημ. 100, καθώς και στην πρόσφατη μελέτη του J. R. Bradley, *The Sources of Cornelius Nepos*, Νέα Υόρκη-Λονδίνο 1991.

29. Βλ., ιδιαίτερα, Κικ. *De orat.* 3, 139: *animi ac virtutis magister ad liberandam patriam impulit [sc. Plato Dionem], instruxit, armavit*. Αιλιαν. *Ποικ. Ιστ.* 3, 17· 7, 14 και 9, 8. Η παράσταση αυτή θεμελιώνεται, φυσικά, στη νεκρολογία του Πλάτωνα ('Επ. VII 327a-b· 333b), απ' όπου φαίνεται να την υιοθετούν στις γενικές γραμμές της ο Διόδωρος (16, 10, 3· 11, 1-2) και ο Πλούταρχος (*Δίων* 22, 1-7· 23, 2· 29, 1· 44). Γενικότερα, οι παράλληλες πηγές διάκεινται ευνοϊκά προς την προσωπικότητα του Δίωνα, τα προσόντα και το ήθος του, βλ. Πλ. 'Επ. VII 328b· 336a-c· Διόδ. Σ. 16, 6, 4· 9, 3 και 20, 2· Πλούτ. *Δίων* 4, 3· 8, 1· 17, 6· 47, 2-5· 52, 1· 56, 3· *Σύγκρ. Δίων.-Βρ.* 1, 5. Επίσης, Βαλ. Μάξ. 3, 8, ext. 5 (πρβ. Πλούτ. 'Ηθ. 530c) και 15, ext. 3· Αιλιαν. *Ποικ. Ιστ.* 3, 4.

30. Πρβ., για τον νεότερο Διονύσιο, *Dion* 5, 3: *nullum esse imperium tutum nisi benevolentia munitum*.

ισχυρίζεται απολογητικά ότι ο Δίων απέβλεπε στην εγκαθίδρυση κράτους έννομης τάξης και φιλοδοξούσε να αναδειχθεί αρχιτέκτων μιας ιδανικής πολιτείας (324b· 335c· 336a). Ο Διόδωρος Σικελιώτης κάνει λόγο για τις αλληλοδιάδοχες στάσεις των πολιτών (16, 10, 2· 17, 3· 36, 5) και μνημονεύει την *ὁμόνοιαν* με την οποία φέρεται να επισφραγίσθηκε η επάνοδος του Δίωνα το 356/5 (16, 20, 6). Τέλος, ο Πλούταρχος, που αναπτύσσει διεξοδικότερα τα γεγονότα, αναφέρει ότι ο Δίων δεν υποστήριζε το δημοκρατικό καθεστώς αλλά επιδίωξε ανεπιτυχώς να καταστήσει τον νεότερο Διονύσιο συνταγματικό μονάρχη (*Δίων* 12) και, μετά την προσωπική του επικράτηση, απέβλεπε σε μια μεικτή πολιτεία *δήμου και βασιλείας* (53, 4· πρβ. 47, 3). Τα σχέδιά του, όμως, ήρθαν αντιμέτωπα με την πολιτική αναταραχή του δήμου η οποία οφειλόταν στο αίτημα της *ίσομοιρίας* (38, 4· πρβ. 37, 5). Μολοντί εξελέγη *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ*, ο *ναυτικὸς ὄχλος καὶ βάνασος* στασίασε για πολλοστή φορά εμμένοντας στο αίτημα πραγματοποίησης αναδασμού (48), και αυτή η επιδείνωση των συνθηκών επέβαλε τη συγκατάθεση του Δίωνα στη δολοφονία του *ταραχῶδους καὶ εὐμεταβόλου καὶ στασιαστικοῦ* Ηρακλείδη (53, 5). Προκαλεί, μάλιστα, εντύπωση ότι, κατά τον Πλούταρχο, το πλήθος κατανόησε την αναπόδραση αναγκαιότητα αυτού του φόνου παρά τη μεγάλη θλίψη του (53, 6).

Με βάση τα παραπάνω, τα φιλόδοξα μεταρρυθμιστικά σχέδια του Δίωνα προσέκρουσαν στα κοινωνικά αιτήματα του δήμου, ο εμπνευστής τους απομονώθηκε και ο χαρακτηρισμός του τυράννου μπορεί να του αποδοθεί υπό πολύ περιοριστικούς όρους³¹. Είναι ευεξήγητο, όμως, ότι στον Νέπωτα, στον βαθμό μάλιστα που η αφήγηση συντίθεται γύρω από τον άξονα του ευμεταβόλου της τύχης³², οι ιδιάζουσες πλευρές του όλου θέματος δεν αναπτύσσονται. Έτσι, δεν γίνεται λόγος για την πολιτική βούληση του δήμου με την οποία ο Δίων ανεπιτυχώς αναμετρήθηκε, ο φόνος του Ηρακλείδη αναφέρεται συνοπτικά, η κοινωνική αντίδραση αποδίδεται σε ήσσονα ελατήρια³³ και προσδίδεται ιστορική αιτιότητα απλώς στον φθόνο και φόβο του πλήθους: *magna invidia consecuta est, namque aperuisse videbatur omnia in sua potestate esse velle* (6, 4).

31. Για το ζήτημα της σύννομης ή μη εξουσίας του Δίωνα βλ. K. von Fritz, *Platon in Sizilien*, Βερολίνο 1968, σσ. 102 κ.ε. Γενικότερα, βλ. H. Breitenbach, *Platon und Dion*, Ζυρίχη-Στουτγάρδη 1960, σσ. 65-6· H. Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen*, Μόναχο 1967, τ. 1, σ. 272.

32. Η αδυναμία, μάλιστα, ερμηνείας ενός πολιτικού γεγονότος, όταν αυτό διαπλέκεται με τον τόπο του ευμεταβόλου της τύχης (6, 1: *fortuna sua mobilitate*), επιτείνεται στον βαθμό που ο Νέπωτας είχε μάλλον συγκεκριμένη αντίληψη του περιεχομένου της έννοιας (βλ. J. D. Jefferris, «The Concept of *Fortuna* in Cornelius Nepos», *CPh* 38, 1943, 50).

33. Η δυσφορία των *optimates*, του *vulgus* και των μισθοφόρων οφείλεται, κατά τον Νέπωτα (7, 2-3), στο οικονομικό αδιέξοδο στο οποίο ο Δίων περιήλθε παρά τις δημεύσεις περιουσιών πολιτικών του αντιπάλων.

Ο βίος ολοκληρώνεται με ένα δραματικό επίλογο ο οποίος, μοιλονότι δεν εμπνέει αξιοπιστία ως προς την ιστορική του ακρίβεια³⁴, μας επιτρέπει να συναγάγουμε ορισμένα χρήσιμα για το θέμα μας συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, αν και το βίαιο τέλος του Δίωνα συνάδει προς τη συνήθη παράσταση της τυραννίδας³⁵, ο Νέπωσ περιγράφει τον αντίκτυπο της αναγγελίας του με εξαιρετικά ζωνρά χρώματα: η οδύνη του πλήθους είναι αβάστακτη, ο πριν από λίγο τύραννος ανακηρύσσεται ομόφωνα ελευθερωτής και διώκτης του προηγούμενου τυράννου (nam qui vivum eum tyrannum vocitarant, eidem liberatorem patriae tyrannique expulsorem praedicabant)! Ο ζήλος, μάλιστα, του βιογράφου να υπογραμμίσει την πλήρη και αιφνίδια μεταστροφή του πλήθους, το οποίο χαρακτηριστικά ονομάζει vulgus (mirabiliter vulgi mutata est voluntas)³⁶, καθίσταται καταφανής, όταν φθάνει προσποιητά εντυπωσιασμένος στην υπερβολή ενός τέτοιου σπαραγμού ώστε οι πολίτες να θέλουν eum suo sanguine ab Acheronte, si possent, ... redimere (10, 1-2). Μ' αυτήν την προβολή, όμως, του ευμεταβόλου των διαθέσεων του πλήθους, η πολιτική εκείνη βούληση, όποια και αν ήταν, που διείπε την προηγούμενη συμπεριφορά των πολιτών, αναστρέφεται και διαψεύδεται: τον φόβο που περιέβαλλε τον Δίωνα διαδέχεται η οργή για τον φόνο του και τον φθόνο για τον «τύραννο» ο οίκτος.

Στο παράδειγμα, λοιπόν, του Δίωνα ο βίος ολοκληρώνεται με μια, προφανώς όχι συμπτωματική, ανάδειξη της ακρισίας του πλήθους ή, γενικότερα, της levitas³⁷, ελάττωμα το οποίο είναι γνωστό ότι οι Ρωμαίοι προσήπταν στους Έλληνες. Ειδικότερα, η ανάδειξη του ευμεταβόλου των διαθέσεων του πλήθους συνιστά στο βιογραφικό έργο του Νέπωτα κοινό τόπο με βαρύνουσα σημασία. Αναγνωρίζεται εμφανώς στην επιστροφή του Αλκιβιάδη (6, 3· πρβ. 3, 3 και 7, 3), συνδέεται αιτιακά με τον φθόνο και την καχυποψία στην καταδίκη του Τιμοθέου (3, 5) και προδιαγράφει τη μοίρα του Μιλτιάδη (8, 1), του Θεμιστοκλή (8, 1), του Αριστέδη (1, 4), του Κίμωνα (3, 1), του Χαβρία (3, 3), του Φωκίωνα (4, 3-

34. Ο L. Voit (ό.π., σσ. 179-80 και 191), ενισχύοντας την επιφυλακτική θέση του G. Hell, «Zur Datierung des VII. und VIII. platonischen Briefes», *Hermes* 67 (1932) 297, θεωρεί την «αποθέωση» του Δίωνα αφηγηματική ολοκλήρωση της προσωπογραφίας του (σ. 180). Την αξιοπιστία της αφήγησης αμφισβήτησαν επίσης οι H. Berve, ό.π. (σημ. 29), σ. 121, H. Breitenbach, ό.π., σ. 99, σημ. 87 και O. Schönberger, ό.π., σ. 160.

35. Πρβ. U. Fleischer, «Zu Cornelius Nepos», στο *Festschrift Bruno Snell*, Μόναχο 1961, σσ. 200-1.

36. Για το υποτιμητικό περιεχόμενο του συγκεκριμένου όρου βλ. Z. Yavetz, «Plebs sordida», *Athenaeum* 43 (1965) 302-6.

37. Βλ. Ν. Πετρόγειλος, *Ρωμαίοι και ελληνισμός. Μια διαλεκτική σχέση*, μτφρ. Ε. και Σ. Κυριακίδη, Αθήνα 1984, σσ. 41-5. Πρόκειται για «πλευρές αστάθειας, επιπολαιότητας και ανευθυνότητας ... έλλειψη καλής πίστης, εντιμότητας και αξιοπιστίας» (σ. 41). Ειδικότερα, για τα ελαττώματα που ο Νέπωσ καταλογίζει στην πολιτική συμπεριφορά του πλήθους κατά το ελληνικό παρελθόν, βλ. A. C. Dionisotti, ό.π., σσ. 35 κ.ε.

4) αλλ' ακόμη και του Καρχηδόνιου Αννίβα (1, 2)³⁸. Γενικότερα, υπόθεσή μας είναι ότι η αμηχανία ή αδυναμία του Νέπωτα να διεισδύσει, πέρα από την απλή μνεία ευμενών ή δυσμενών αισθημάτων, στην πολιτική βούληση με την οποία τα βιογραφούμενα πρόσωπα έρχονται κατά κανόνα αντιμέτωπα συνδέεται μ' αυτήν ακριβώς την αντίληψη της ακρισίας και του ευμεταβόλου των διαθέσεων του πλήθους. Σε αντίθεση πιθανόν προς τα άλλα ελαττώματα (τη ροπή προς τον δεκασμό, την αχαριστία και τον φθόνο), η ακρισία και το ευμετάβολο των διαθέσεων, αν νοηθούν ως ανεργάτιστη μεταβολή πολιτικών επιλογών και στάσεων, θίγουν καίρια την αξιοπιστία του πλήθους και κατά λογική συνέπεια καθιστούν, στον βαθμό που λαμβάνονται υπόψη, δυσχερέστατη την αποτίμηση της πολιτικής συμπεριφοράς του.

Μολαταύτα, ο Α. C. Dionisotti έχει υποστηρίξει ότι το ηθικό ελάττωμα της *levitas* πρέπει να αποσυνδεθεί από τον φόβο (*timor*) έναντι μιας ενδεχόμενης επιβολής τυραννίδας: τότε, αυτός ο φόβος όχι μόνο δεν αναδεικνύεται ως ελάττωμα αλλά, αντίθετα, η προβολή του αποσκοπεί στη διέγερση του προβληματισμού των αναγνωστών (λ.χ. *Milt.* 8, 1): ο Νέπως πραγματεύεται αυτήν την ανησυχία των ελεύθερων πολιτών ως μείζον πολιτικό ζήτημα και επιχειρεί να δικαιώσει ακόμη και τις υπερβολικές εκδηλώσεις της σε βάρος επιφανών προσωπικοτήτων³⁹. Είναι, πράγματι, εύλογο ότι η *levitas* δεν σχετίζεται αιτιακά με την ανησυχία, ή τον φόβο, των πολιτών για την ελευθερία τους, εξίσου όμως αμφίβολο είναι ότι στον Νέπωτα απαντούν αποσυνδεδεμένες και, μάλιστα, ότι επιχειρείται η δικαίωση της δεύτερης. Κάτι τέτοιο θα προσέκρουε στα εξής στοιχεία: πρώτον, η κρίση του Νέπωτα ότι *populus acer, suspicax ob eamque rem mobilis, adversarius, invidus (etiam potentiae in crimen vocabantur)* (*Timoth.* 3, 5) συνδέει την καχυποψία για την απειλή κατά της ελευθερίας με το ευμετάβολο των διαθέσεων του πλήθους και της προσδίδει σαφώς αρνητικό περιεχόμενο· δεύτερον, ο Νέπως μνημονεύει εμφατικά τις περιπτώσεις κατά τις οποίες το πλήθος μετανοεί και ανακαλεί τις επιπόλαιες αποφάσεις που απορρέουν από τον φόβο του (*Aristid.* 1, 5· *Cim.* 3, 2· *Alcib.* 6, 4· *Timoth.* 4, 1)· τρίτον, η ανησυχία τουλάχιστον των επιφανέστερων ελεύθερων πολιτών φέρεται να εξαντλείται φραστικά, εφόσον οι ίδιοι είναι κατά βάθος απρόθυμοι να υλοποιήσουν τις διακηρύξεις τους για αντίσταση κατά της τυραννίδας (*Thras.* 2, 4: *nam iam tum illis temporibus fortius boni pro libertate loquebantur quam pugnabant*)· τέταρτον, γενικότερα, ο φθόνος (ο οποίος συνυφαίνεται με τον φόβο και τη μεταστροφή της διάθεσης του πλήθους⁴⁰) χαρακτηρίζεται ρητά ως «ελάττωμα» (*vitium*) των πο-

38. Πρβ. και τη σφοδρή αποδοκιμασία της αχαριστίας (*ingratia*) των Αθηναίων στον Βαλέριο Μάξιμο (5, 3, ext. 3), όπου, με την προσθήκη του Θησέα και του Σόλωνα, μνημονεύονται τα ίδια πρόσωπα (Μιλτιάδης, Κίμων, Αριστείδης, Θεμιστοκλής, Φωκίων).

39. Ό.π., σ. 48.

40. Στον βίο του Δίωνα η εκδήλωση του φθόνου (του οποίου άμεσα έπεται ο φόβος, βλ. 6,

λιτειών (*Chabr.* 3, 3: *est enim hoc commune vitium magnis liberisque civitatibus, ut invidia gloriae comes sit*⁴¹). Εξάλλου, η ακρισία και το ευμετάβολο των διαθέσεων του πλήθους υπερισχύει του φόβου για την επερχόμενη τυραννίδα, εφόσον ο φθόνος στρέφεται ακόμη και εναντίον του Τιμολέοντα, λίγο μετά την επιτυχία του τυραννοκτόνου σχεδίου του (1, 5: *invidia laudem virtutis obterebant*): με παρόμοιο τρόπο, δεν μπορούμε να διακρίνουμε κανένα στοιχείο συνεπούς πολιτικής στάσης στον φόβο και τον φθόνο του πλήθους έναντι του «τυράννου» Δίωνα (6, 4), όταν η εξουδετέρωσή του συνοδεύεται ακαριαία από τη μετάνοια (10, 2).

Εάν, λοιπόν, ο Νέπως υπογραμμίζει προηγούμενα του ελληνικού παρελθόντος κατά τα οποία ο φόβος για το ενδεχόμενο επιβολής τυραννίδας και ο φθόνος για τους επιφανείς πολίτες δεν είναι δυνατό να αποσυνδεθούν από την ακρισία και το ευμετάβολο των διαθέσεων του πλήθους, τότε είναι εύλογος και ο συνειρμός ότι η εκάστοτε εκδήλωση αυτών των διαθέσεων είναι παροδική και πιθανόν άλογη ή ζημιογόνος. Είναι επίσης τότε ευεξηγήτο γιατί η αγάπη των πολιτών (*amor civium*) φύλαξε αλώβητο τον Θρασύβουλο (4, 1), όχι όμως και τον εξίσου ενάρετο Μιλτιάδη (8, 4). Αρκούν στο σημείο αυτό δύο επιπλέον παραδείγματα. Ο ορισμός του κατ' εξοχήν συνδεδεμένου με την ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών οστρακισμού⁴² δίδεται στον πέμπτο βίο (του Κίμωνος), αφού όμως προηγουμένως στον πρώτο βίο έχει γίνει λόγος για την άδικη καταδίκη του Μιλτιάδη (8, 4), στον δεύτερο για την ατιμωτική εξορία του Θεμιστοκλή (8, 1) και στον τρίτο για το περίφημο ανέκδοτο της τυχαίας συνάντησης του Αριστείδη μ'

4 και 7, 1) προϋποθέτει την αναίρεση εκείνης ακριβώς της εύνοιας που λίγο πριν τον οδήγησε στη δόξα (7, 3: *insuetus male audiendi non animo aequo ferebat, de se ab iis male existimari, quorum paulo ante in caelum elatus laudibus*). Ο Νέπως αποφεύγει να εκφέρει προσωπική κρίση για τον φθόνο του πλήθους (γενικότερα, βλ. A. J. Woodman, *Rhetoric in Classical Historiography*, Λονδίνο 1988, σ. 74), αλλά έμμεσα πλην σαφώς αποδοκιμάζει την ασυνέχεια των διαθέσεων του. Εξάλλου, ο φθόνος μπορεί να αποδοθεί μάλλον στην επιτυχία ενός επιφανούς προσώπου παρά στην τυχόν αδικία που υπέστη εξαιτίας του το πλήθος, πρόκειται δηλαδή για το συναίσθημα που αναπόφευκτα συνοδεύει την υπεροχή, όπως στον A. W. H. Adkins, *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece*, Λονδίνο 1972, σσ. 77-8. Πάντως, ο συσχετισμός του φθόνου με την πολιτική στάση του πλήθους είναι δυνατό να οδηγήσει κάποτε σε υπερβολές, όπως στον P. Walcot, *Envy and the Greeks*, Γουόρμινστερ 1978, σσ. 52-66, όπου η παροχή ίσου δικαιώματος ψήφου και ο οστρακισμός συσχετίζονται με τη δημοκρατία ως μηχανισμοί περιστολής ή ικανοποίησης των έντονων συναισθημάτων φθόνου των απλών πολιτών (τα επιχειρήματα της θεωρίας αντλούνται κυρίως από μια —περίπου κατά μισή χιλιετία— μεταγενέστερη πηγή, τους βίους του Πλουτάρχου!).

41. Ο προσδιορισμός *magnae liberaeque* δεν περιορίζει το αρνητικό περιεχόμενο του χαρακτηρισμού. Ο φθόνος φέρεται, πράγματι, να αποτελεί αναγκαίο (ή μη) κακό των ελεύθερων πολιτειών, αυτό όμως απέχει πολύ από τον υπαινιγμό ότι η κατάλυση της δημοκρατίας καταστέλλει την εκδήλωσή του, οι πολιτείες όμως παύουν τότε να είναι ελεύθερες και αυτό συνιστά μείζον κακό. Βλ., αντίθετα, A. C. Dionisotti, *αυτ.*

42. Βλ. G. A. Lehmann, «Der Ostrakismos-Entscheid in Athen: von Kleisthenes zur Ära des Themistokles», *ZPE* 41 (1981) 99.

έναν άγνωστό του κακόπιστο συμπολίτη (1, 2-5). Μετά την παρεμβολή του βίου του Σπαρτιάτη Πausανία, ο ορισμός του οστρακισμού (:testarum suffragia) έπεται της φράσης cum unus in civitate maxime floreret [sc. Cimon], incidit in eandem invidiam quam pater suus ceterique Atheniensium principes. Υπό τους όρους αυτούς θα ήταν παράδοξο να αναγνωρίσουμε ότι ο Νέπως είχε την πρόθεση να συσχετίσει θετικά τον οστρακισμό με τη δημοκρατία, ώστε οι αναγνώστες να μορφώσουν ευνοϊκή κρίση για την εφαρμογή του⁴³. φαίνεται πιθανότερο ότι επιδίωκε να στιγματίσει την κατάχρησή του.

Στον βίο πάλι του Φωκίωνα, ο Νέπως του καταλογίζει ότι συμφώνησε να παραδώσει την πόλη στον Αντίπατρο, πρόδωσε την παλαιότερη προσωπική φιλία του με τον Δημοσθένη και αδράνησε μπροστά στην κατάληψη του Πειραιά (2). Η δημοκρατική παράταξη επέτυχε τη θανατική καταδίκη του ενώπιον του Πολυπέροντα (3) και τον οδήγησε χωρίς απολογία στη θανατική εκτέλεση. Μολονότι ο Νέπως δεν επιχειρεί να ανασκευάσει την ενοχή του Φωκίωνα, την οποία ο ίδιος του επιρρίπτει (έχοντας ως πηγή, εικάζεται, την ιστορία του ανιψιού τού Δημοσθένη Δημοχάρη), για τον επίλογο του βίου επιλέγει κάποια ευνοϊκά διακείμενη πηγή (πιθανόν τον Δημήτριο Φαληρέα⁴⁴) και αναδεικνύει το σύνθημα μεταστροφής της τύχης των «ένδοξων Αθηναίων»: ο γνώριμός του Ευφίλητος συναντά τον υπέργηρο μελλοθάνατο και τον παρηγορεί λέγοντας ότι πάσχει ανάξια, όχι όμως απροσδόκητα γιατί hunc exitum plerique clari viri habuerunt Athenienses. Η αλήθεια αυτής της φράσης καθίσταται δραματικότερη ευθύς στη συνέχεια, όταν το άσβεστο «μίσος του πλήθους» (odium multitudinis) φέρεται να τρομοκράτησε όσους θα άρμοζε να μεριμνήσουν για την ταφή, και η σορός του Φωκίωνα παραδόθηκε τελικά σε δούλους (4, 3-4). Έτσι, παρά την αμφιλεγόμενη στο πρώτο μέρος του βίου ύστερη δράση του Φωκίωνα, εξασφαλίζεται μια ακόμη ευκαιρία αφορισμού, και μάλιστα διαχρονικά, της στάσης του αθηναϊκού δήμου.

Ο Νέπως στη βιογραφία του Αττικού παρομοιάζει εύγλωττα την πολιτική κατάσταση της εποχής του με μια εξαιρετικά επικίνδυνη τρικυμία (6, 1 και 10, 6) στη διάρκεια της οποίας η πολιτεία κλυδωνίστηκε, ανάμεσα στ' άλλα, και εξαιτίας της διαφθοράς των πολιτών (6, 2). Στην ίδια βιογραφία μνημονεύει τις προγραφές οι οποίες ακολουθούσαν την πρόσκαιρη επικράτηση των στρατηγών στον μακρόχρονο ανάμεσά τους αντίρροπο αγώνα, και επαινεί τον Αττικό γιατί παρείχε άσυλο στα θύματά τους τα οποία ο όχλος (vulgus) καταδίωκε με προθυμία (11, 1). Στο πλαίσιο αυτού του πολιτικού κλίματος οφείλουμε να αξιολογήσουμε και την προβολή θεσμών και φαινομένων του ελληνικού παρελθόντος και

43. Βλ., όμως, A. C. Dionisotti, ό.π., σ. 49.

44. Βλ. L. A. Tritle, *Phocion the Good*, Λονδίνο κ.α. 1988, σ. 7. Γενικά, H.-J. Gehrke, *Phokion* [Zetemata 64], Μόναχο 1976, σσ. 181-2.

δη της αθηναϊκής δημοκρατίας, όπως του οστρακισμού επιφανών προσωπικοτήτων ή της κακότροπης πολιτικής συμπεριφοράς του πλήθους. Είναι πιθανό ότι ο Νέπως μετέφερε, στην πραγμάτευση του επισφαλούς βίου και του τέλους των «ένδοξων Αθηναίων», τη δραματική ένταση των προγραφών και των εξημμένων πολιτικών παθών της εποχής του. Με μεγαλύτερη βεβαιότητα, όμως, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι, την εποχή που ο Καίσαρ —μαζί με τον Σύλλα και τον Πομπήιο— είχε ήδη προμηνύσει, κατά την έκφραση του R. Syme, τον νέο δεσποτισμό στις ποικίλες εκφάνσεις του⁴⁵, ο τόπος της ακρισίας και του ευμεταβόλου των διαθέσεων του πλήθους προσφερόταν για να αναδειχθεί εκείνος ο τύπος πολιτικής συμπεριφοράς τον οποίο η δημοκρατία σε μια περίοδο βαθιάς κρίσης φαινόταν ότι ευνοεί ή, έστω, αδυνατεί να κολάσει⁴⁶. Ο Νέπως παραμένει πολιτικά ουδέτερος, ακόμη και όταν αναφέρεται στον Οκταβιανό⁴⁷, ορισμένα όμως στοιχεία από τους βίους των Ελλήνων στρατηγών προβάλλονται υπό την επίδραση εκείνων των αδιεξόδων της ύστερης εποχής της Δημοκρατίας που η μοναρχία επαγγέλθηκε ότι θα άρει οριστικά.

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

B. I. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ

45. *Sallust*, Μπέρκλεϋ κ.α. 1964, σσ. 235-9.

46. Γενικά, για τη στάση του αστικού πληθυσμού τον 1ο π.Χ. αιώνα, βλ. P. A. Brunt, «The Roman Mob», *Past and Present* 35 (1966), αναδημ. στο M. I. Finley (εκδ.), *Studies in Ancient Society*, Λονδίνο 1974, σσ. 74-102. Κριτική παρουσίαση των τόπων που αφορούν στις ευμετάβολες διαθέσεις της plebs βλ. στον Z. Yavetz, ό.π. (σημ. 15), ιδιαίτερα σσ. 4-6.

47. Βλ. F. Millar, «Cornelius Nepos, 'Atticus' and the Roman Revolution», *G&R* 35 (1988) 52-4.